

DPN 5472

Title : सामान्य लक्षण विवेक SĀMĀNYA LAKṢANA VIVEKA

Run. No. 6163

Cat. No.

Micro. No.

Subject

Religion : Hindu / Bauddha

Language : Skt. / New. / Nep. / Skt. - New. / Maith. - New. / New. - Nep. /

Size in cms. 24 x 9

Folios 9

Lines (in a page) 11

Compl. / Incompl.

Chapt. / act /

Author / translator

Scribe / donor

Date: NS / SS / VS / KS

Ruler / place

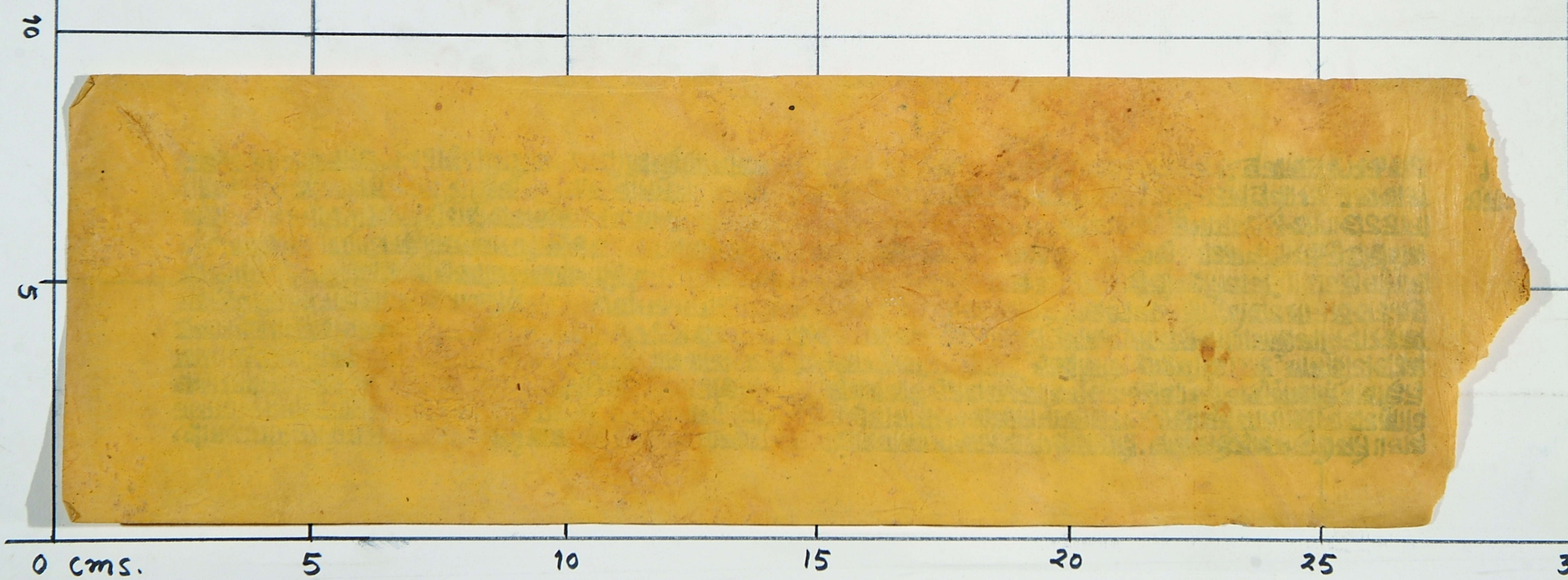
Script : New. / Dev. / Bhuj. / Ran. /

Illus. :

Material : palmleaf / paper / thyasaphu / one side yellow

Condition : fine / damaged by worms, rats, water /

Beginning, colophon, post-colophon :

10

5

0 cms.

5

10

15

20

25

30

१ श्रीमहागणपतये नमः ॥ सामान्यधर्मज्ञानानन्तरं यावत्सामान्याश्रयप्रत्यक्षोदयात्सामान्यलक्षणस्य सत्तेः प्रत्यक्षहेतुत्वमस्य प्रयेयते ॥ साव-
 त्तयमानसामान्यज्ञानवा ॥ ज्ञानश्चतदिद्वियजन्यं ग्राह्यं ॥ स्मरणमिन्द्रियजन्यज्ञानानन्तरं यावत्सामान्याश्रयप्रत्यक्षोदयात्तथा च घटत्वादि-
 प्रकारतानिरूपयिता लौकिकमुख्यविशेष्यताशालिवास्तु यत्वावच्छिन्नं प्रतिवास्तु यकारो नूतघटत्वत्वादिना घटत्वप्रकारकवास्तु यत्वादिना वाहेतु-
 त्वात् ॥ इव्यत्वादिसामान्यलक्षणजन्यज्ञाने व्यभिचारवारणाय घटत्वादियुकारता निरूपयितव्यं मुख्यविशिष्टतायां विशिष्टं ज्ञानांशो यद्यत्-
 प्रकारकत्वनिवेशघटत्वनिर्विकल्पाद्युत्तरोत्पन्ने सन्निकृष्टघटांशो घटत्वप्रकारकयावद्भव्यप्रत्यक्षे इव्यत्वसामान्यलक्षणजन्ये व्यभिचार इत्य-
 तत्तदुपेक्षितं ॥ न च घटत्वरूपविशेषणविशेष्यतासकसामग्रीसत्तेः सन्निकृष्टघटांशो यद्यत् घटत्वज्ञाने वावकाभावात्तादृशो घटज्ञानस्य घटत्वप्र-
 कारतानिरूपयितलौकिकान्यमुख्यविशेष्यताशालित्वेन यद्योक्तधर्मस्य कार्यतावहेदकत्वे यितत्र व्यभिचारो दुर्वार इति वाच्यं ॥ घटत्वसामान्य-
 लक्षणरूपकारणविरहेणैव तत्रासन्निकृष्टघटे घटत्वज्ञानासंभवात् ॥ न च घटत्वसामान्यलक्षणविनायितत्तदुदे घटत्वप्रकारकबुद्धेर्विशेष-
 णज्ञानेन जननात् ॥ तद्वलो घटांशो घटत्वप्रकारकज्ञानाय तौ सामान्यलक्षणविरहो किञ्चित्कर एवेति च ॥ घटत्वसामान्यलक्षणघटज्ञाना-
 त्मकज्ञानप्रत्यासत्तितद् घटलौकिकसन्निकृष्टान्यतमवशेषसामग्रीसहकृतविशेषणज्ञानादीनामेव तत्तद्घटांशो घटत्वप्रकारकप्रत्यक्षज-
 नकत्वात् ॥ यद्योक्तस्य लेवतादृशविशेषसामग्रीविरहेण यादनानसंभवात् ॥ जातित्वादिनां विशेष्यकस्मरणानन्तरं इव्यत्वप्रकारकघट

रामः
१

घटत्वस्य

विशेष्यकवास्तु यत्र तदुत्तरोत्पन्नयावद्भव्यप्रत्यक्षेन निरूपयितव्यं प्रकारताया ज्ञानमेव नेत्यत इति न काचिदनुपपत्तिः ॥ लौकिकान्यविशेष्यतायान्निवे-
 शान्निर्विकल्पकोत्तरोत्पन्नलौकिकप्रत्यक्षेन व्यभिचारः ॥ न च सामान्यलक्षणजन्यज्ञानस्य यावद्घटविशेष्यकत्वनिर्विहाय यावद्घटविशेष्यक-
 त्वस्यावश्यं कार्यतावहेदककोटौ निवेशेन लौकिकसन्निकृष्टजन्यप्रत्यक्षस्य यावद्घटाविशेष्यकत्वेनैव तत्र व्यभिचारः संभवतीति किं लौकिकान्य-
 त्वनिवेशेनेति वाच्यं ॥ यावद्घटविशेष्यकत्वस्यानिवेशे यिवाधकविरहेण यावद्घटज्ञानोपयत्तौ तन्निवेशे योजनविरहात् ॥ व्यभिचारवारणाय
 दिपेक्षया लाघवेन लौकिकान्यत्वस्यानिवेशयितुमुचितत्वात् ॥ तत्तद्घटादिरूपसामान्यलक्षणस्थले यावत्तत्तद्विषयत्वनिवेशे यिवाध-
 चारवारणसंभवाच्च ॥ मुख्यत्वनिवेशा घटत्वादियुकारकस्मरणदिजन्योपनीतज्ञानादौ न व्यभिचारः ॥ न हि त्वं द्वियजन्योपनीतज्ञाने बोधनीतस्य
 विशेषणतयेव ज्ञानात् ॥ मुख्यत्वप्रकारतान्यत्व ॥ घटत्वादिविषयकनिर्विकल्पोत्तरं यावद्घटप्रत्यक्षोदयात्कारणत्वावहेदककोटौ युका-
 रतानिवेशः ॥ एकसंबन्धेन सामान्यप्रकारकज्ञानात्संबन्धांतरेण सामान्याश्रयप्रत्यक्षोदयात्पतिवारणाय तत्संबन्धेन सामान्याश्रयप्रत्यक्षोदहेतुता-
 यांतत्संबन्धावच्छिन्नप्रकारतैव निवेशिता ॥ अथ च सामान्यमेवेन संबन्धेन च कारणत्वने दोषोऽयः ॥ तत्र प्रथमकल्पे कारणतावहेदकप्रत्यासत्तिरसंभवा-
 ये ॥ कार्यतावहेदकप्रत्यासत्तिश्च विषयता ॥ न च विषयतासंबन्धेन समूहावलंबनरूपयत् घटत्वप्रकारकज्ञानस्य घटादावश्रुत्यते तत्र घटत्वज्ञानावा-
 द्यभिचार इति वाच्यं ॥ घटादिवृत्तिविषयतात्वेनैव संबन्धतास्युपगमात् ॥ एकपुरुषीयज्ञानादन्यपुरुषीयसामान्याश्रयप्रत्यक्षवारणाय ज्ञानांशो

हिरिः

तत्तत्पुरुषीयत्वं निवेशं ॥ इत्थं च पुरुषनेदेन कारणता नेदः ॥ चरमकल्पे कार्यस्य कारणस्य च समवाय एव प्रत्यासत्तिः ॥ अतो न एकपुरुषीयज्ञानादप्यपुरुषीयसामान्याश्रयप्रत्यक्षसंगः ॥ अत एव पूर्वकल्पायेक्षया लाघवं ॥ एतत्कल्पे पुरुषनेदेन कारणता नेदभावात् ॥ न च घटविशेषकं प्रत्यक्षं तत्तत्प्रत्यासन्नकारणजन्यमिति नियमानुरोधेन ज्ञानप्रत्यासत्तिमतेष्वपि विषयी नूतघटत्वादिरूपविषयनिष्ठप्रत्यासत्त्येव हेतुता वाच्या ॥ इत्थं चैतत्कल्पे पितृपुरुषीयत्वं निवेशोऽवश्यक एवेति वाच्यं ॥ एतादृशं नियमे मानाभावात् ॥ भावे वा विषयता सम्वन्धेन प्रत्यक्षसंयुतिविषयता संवन्धेनेष्टरज्ञानसाधारणज्ञानत्वेन हेतुता कल्पना सामान्यलक्षणायाश्च न न पुरुषनेदेनानन्तरकारणत्वकल्पनायेक्षया एकहेतुता कल्पनाया एव न्याय्यत्वात् ॥ न वा तन्निष्ठप्रत्यासत्तिमते एकसामान्यज्ञानादपरसामान्याश्रयप्रत्यक्षसंवायसामान्यानां विशिष्टनिवेशस्योपेक्षा तेया गौरवात् ॥ ममतु लौकिकान्यमुख्यविशेष्यता संवन्धेन वास्तुषत्वावच्छिन्नं प्रतिप्रकारता संवन्धेन वास्तुषत्वादिमत्वेनैव हेतुत्वकल्पनेनैवोपयत्तौ न सामान्यनेदेन कारणता नेदः ॥ पुरुषायेक्षया च विषयाणां वस्तुतरतया पुरुषनेदेन कारणत्वनेदकल्पनायेक्षया सामान्यनेदेन कारणत्वनेदकल्पनाया गौरवमिति वाच्यं ॥ सामान्यस्य विशिष्टनिवेशोऽव्यवहारकवास्तुषकाले घटत्वादिनिर्विकल्पसत्त्वे तदुत्तरं द्रव्यत्वज्ञानप्रतिबंधकी नूतदोषसत्त्वे घटत्वादिनायावद्घटनानायत्तेः ॥ प्रकारता संवन्धेन वास्तुषादिमतोऽव्यवहारेव घटे सत्त्वात् ॥ न चैष्ट्यापत्तिः ॥ सामान्यप्रकारकज्ञानस्यैव सामान्यलक्षणाया जननात् ॥ द्रव्यत्वप्रकारकज्ञानस्यैव द्रव्यत्वसामान्यलक्षणाया जननात् ॥ अथ ज्ञायमानसामान्यप्रत्यासत्तिमते ख

रामः
२

प्रकारकवास्तुषादिसमवायात्मकविशिष्टप्रत्यासत्त्येव सामान्यहेतुता कल्पनीयेति न तत्पुरुषनेदेन कारणता वाकुल्यं ॥ इति चेन्न ॥ एवमपि घटत्वत्वादिरूपेणैव हेतुता वाच्या तथा घटे तरादृशत्वं विशिष्टयावद्घटवृत्तित्वरूपघटत्वत्वाप्रतिनिवेशप्रयुक्तगौरवस्यापरिहार्यत्वात् ॥ मन्मते स्वरूपत एव घटत्वनिवेशात् ॥ न च घटत्वादीनामाश्रयता संवन्धेन घटत्वत्वादिनैव हेतुत्वकल्पते ॥ न घटत्वादिनेति वाच्यं ॥ तथा सति द्रव्यत्वादीनामेव तादृशकारणता वहेदकाकात द्रव्यत्वज्ञानप्रतिबंधकदोषसत्त्वे घटत्वप्रकारकयावद्घटवास्तुषापत्तिः ॥ न चैवमपि घटादि सामान्यलक्षणास्थले स्वरूपतो घटत्वादीनामेव कारणता वहेदका तथा गौरवाभावात् ॥ तत्र सामान्यहेतुतार्थावधकाभाव इति वाच्यं ॥ घटनाशादिशादेमपि तदाश्रयप्रत्यासत्तिमते पितृपुरुषीयत्वं निवेशोऽवश्यक एवेति वाच्यं ॥ सामान्यज्ञानप्रत्यासत्तिमतेष्वपि लौकिकान्यमुख्यविशेष्यता निरूपितप्रकारता सम्वन्धेन वास्तुषत्वावच्छिन्नं प्रतिप्रकारता संवन्धेन वास्तुषत्वादिना हेतुत्वकल्पते ॥ अतो न सामान्यनेदेन हेतुता नेदवृत्ता नेद इति लाघवानवकाश इति वाच्यं ॥ एवमपि वास्तुषत्वजातेरवहेदकातायेक्षया वास्तुषवत्त्वेनानन्तरवास्तुषाणां तथात्वे गौरवात् ॥ वस्तुतस्तु ॥ परम्परासम्वन्धेन घटत्वप्रकारकज्ञानविरुद्धशायामपि साक्षात्संवन्धेन घटत्वत्वादिप्रकारकज्ञानादया तत्र वानायत्त्या घटादेरपि प्रकारतायानान्यकारणत्वेऽतीतदृशोत्पन्नतादृशज्ञानेव निचारात् सामान्यज्ञानमेव प्रत्यासत्तिः ॥ अथ कार्यता वहेदकसंवन्धेन कायावि

करणतदव्यवहितप्राक्क्षणवहेदेनकारणतावहेदकसंवंधावच्छिन्नकारणप्रतियोगिकानाववत्त्वमेवव्यभिचारः॥अत्रचतादृशप्रकारत्वरूप
कार्यतावहेदकसंवंधेनकार्याधिकरणीभूतातीतघटादौतादृशप्रत्यक्षाव्यवहितपूर्वक्षणवहेदेननवास्तुष्ववत्तावच्छिन्नप्रेदइतिनतत्रव्य
भिचारः॥प्रेदस्यप्रतियोगितावहेदेकेनसहविरोधात्॥नचयत्कालावहेदेनयत्प्रतियोगितावहेदकंयत्रवर्तते॥तत्कालावहेदेनतद्वेदेन
वर्तते॥प्रकृतेवातीतघटादौतत्कालावहेदेनवास्तुष्वनास्तीतितत्कालावहेदेनतद्वेदेवर्ततइतिवाच्यं॥इतिवाक्यं तत्कालस्यावहेदा
वास्तुष्ववत्ताधिकरणीभूतघटानधिकरणतयातदवहेदकत्वासंनवइवतदनावावहेदकत्वस्यायसंभवात्॥नव्यभिचारइतिचेन्न॥एवम
यातीतघटादौकार्याव्यवहितप्राक्क्षणवहेदेनसामान्यसत्वात्तत्रप्रकारतासंवंधेनप्रत्यक्षोत्पादासंभवात्॥नचनवन्मतेष्येतत्कालस्या
तीतघटनिष्ठप्रकारतासंवंधावच्छिन्नज्ञानरूपकारणाधिकरणानवहेदकतयाकथन्तदानीतादृशप्रकारतासंवंधेनकार्यमुत्पत्त्यतइ
तिवाच्यम्॥विषयतासंवंधावच्छिन्नाधिकरणतायामधिकरणसंवद्धस्यावहेदकत्वात्॥अन्यथाज्ञानेच्छादीनांविषयनिष्ठप्रत्यक्षासत्त्वात्
कारणानावविलोयप्रसंगात्॥अन्यथावायुवृक्षस्थलेवहेदकत्वमनन्तर्भाव्यत्रदेशेयत्सत्त्वाव्यवहितपूर्वक्षणवृत्तिवास्तुष्ववत्कारण
प्रकारतासंवंधेनवर्ततेतत्रतत्क्षणवृत्तिवास्तुष्वदिरूपंकार्यमुत्पद्यतेइत्येवसामग्रीव्याप्तिरन्युपेयतेइत्येतानानुपपत्तिः॥नवन्मतेवेतत्का
लवृत्तिसामान्यस्यातीतघटादौतादात्म्यसंवंधेनासत्वात्तादृशव्याप्त्युपगमेयिननिस्तारः॥अथाविनश्यदवस्थसन्निकर्षजन्यसामान्यप्रकार

रामः
३

कवास्तुष्वानन्तरं सामान्यप्रत्यक्षासत्तिजन्यवास्तुष्वपत्तिः॥स्वाश्रयविशेष्यतानिरूपितसामान्यप्रकारताकत्वसंवंधेनवल्लुःसंयोगविशिष्टवास्तुष
त्वादिनास्वात्मनिष्ठप्रत्यक्षासत्त्वास्वाश्रयविशेष्यतानिरूपितत्वं संवंधेनवल्लुःसंयोगविशिष्टप्रकारतात्मकविषयनिष्ठप्रत्यक्षासत्त्वावास्तुष्ववत्तादि
नावाहेतुत्वेधूलीघटलविशेष्यकधूमत्वप्रकारकज्जमोविनश्यदवस्थदोषणतत्रतदुत्तरं यावद्भूमप्रत्यक्षापत्तिः॥स्वात्मनिष्ठप्रत्यक्षासत्तिक
त्वेतत्सामान्याश्रयीभूतस्वाश्रयविशेष्यतानिरूपितत्वं सामान्यप्रकारताकत्वसम्बन्धेनवल्लुःसंयोगविशिष्टप्रकारतासंवंधेनवास्तुष्ववत्तादि
नाहेतुत्वकल्पनेतुधूलीघटलादिविशेष्यकधूमत्वादिज्जमजनकदोषसत्त्वेपियावद्भूमाश्रयप्रत्यक्षानुदयप्रसङ्गः॥तत्रचदोषादिविशेष्य
निवेश्यकार्यकारणभावांतरकल्पनेयिव्यभिचारवारणमशक्यमेवेतिचेन्न॥सामान्यप्रत्यक्षासत्त्वासामान्यप्रकारकरतानिरूपितलौकिकविष
यतामून्यवास्तुष्वदोषादीनांकुत्रायजननात्॥तादृशविशेष्यताशालिवास्तुष्वदिसामग्रीसहकारणोवसामान्यप्रत्यक्षासत्त्वं फलजनकत्वात्पुण्यगमे
नापत्त्यसंभवात्॥विषेवनीर्यं चेदमधिकमग्रे॥नचयत्रेकघटेविनश्यदवस्थसन्निकर्षात्॥घटवास्तुष्वमपरत्रवल्लुःसंयोगोत्पादस्तत्रया
वद्घटप्रत्यक्षापत्तिः॥घटत्वप्रकारतानिरूपितलौकिकविषयताशालिवास्तुष्वसामग्रीसत्वादितिवाच्यं॥इत्युक्त्वात्॥मानसस्थलेसामान्यप्रका
रकज्ञानत्वेनेवहेतुतास्मरणदितोयिमानसोदयात्॥कार्यतावहेदकं चतादृशज्ञानाव्यवहितोत्तरमानसत्वं॥अव्यवहितोत्तरत्वनिवेशात्घ
टत्वादिविशेष्यकज्ञानासंवंधान्तरेणतत्प्रकारकज्ञानाद्वायत्रघटइत्याकारकोयनीतज्ञानतत्रनेव्यभिचारः॥मानसेउपनीतस्यापिमुत्पत्तिविशेष्य

तथा ज्ञानानुसृत्य विशेष्यतां निवेश्य विचारवारणमशक्यमिति ध्येमानसस्य लेखसामान्यप्रकारकलौकिकसामग्रीनायेक्षते ॥ घटत्वादियुकारकलौ-
 किकप्रत्यक्षसामग्रीकाले मानसस्यैवानुदयादिति ॥ नव्यास्तु ॥ स्मरणदिसाधारणसामान्यविषयकज्ञानत्वेनेव हेतुता ॥ सामान्यप्रकारकप्रत्यक्ष-
 तेन कार्यता ॥ स्मरणदिकालेपिसामान्यप्रकारकलौकिकप्रत्यक्षमिष्टमेव ॥ सामान्यप्रत्यक्षासतिजन्यवास्तुवादी सामान्यप्रकारकलौकिकवा-
 स्तुवसामग्रीश्रावश्यकत्वात् ॥ द्वितीयक्षणे सामान्यप्रकारकवास्तुमोत्यत्वात् तृतीयक्षणे यावत्सामान्याश्रयप्रत्यक्षस्य भवतोयावश्यकत्वात् ॥
 द्वितीयक्षणे तदुत्पादाभ्युपगमे क्षतिविरहात् ॥ अन्यथा इन्द्रियनेदेन कारणतावाङ्मुल्यप्रसंगात् ॥ एवं निर्विकल्पकोत्तरमपि यावत्सामान्याश्र-
 यप्रत्यक्षमिष्टमेव द्वितीयक्षणे विशिष्टबुद्ध्युत्पत्त्या तृतीयक्षणे प्रत्यक्षोत्पादस्य भवतोयावश्यकत्वात् ॥ नवसामान्यप्रकारकत्वायेक्षयासा-
 मान्यविषयकत्वस्थालघुतयानिर्विकल्पकद्वितीयक्षणे इष्टापत्तिरनुचित्वा ॥ किंच विषयतात्वेन प्रकारता विशेष्यत्वादीनामवच्छेदकत्वा-
 येक्षया प्रकारतात्वेन प्रकारतामात्रस्यैव तद्यात्वमुचितमिति वाच्यं ॥ सामान्यप्रकारकज्ञानस्य हेतुत्वे निर्विकल्पकोत्तरकालीनसामान्यप्रका-
 रकलौकिकप्रत्यक्षे सामान्यविशेष्यकज्ञानजन्योपनीतज्ञानेव विचारवारणाय लौकिकान्यमुख्यविशेष्यतानिवेश्यतावश्यकतया गौरवा-
 त् ॥ तन्निवेशेपिसामान्यविशेष्यकज्ञानजन्यसामान्यप्रकारकानिरूपितलौकिकान्यमुख्यविशेष्यताशालिमानस्योपनीतज्ञानेव विचारवारण-
 प्रसंगाच्च ॥ तद्वारणाय व्यवहितोत्तरत्वनिवेशेव महागौरवात् ॥ नवैकसंबन्धेन सामान्यप्रकारकज्ञानात्मसंबन्धान्तरेण सामान्याश्रयप्रत्यक्ष

रामः
 ४

सामान्यज्ञा

वारणाय तत्संबन्धेन सामान्याश्रयप्रत्यक्षे तत्संबन्धेन सामान्यप्रकारकज्ञानाशानिज्ञानत्वेनेव हेतुता कल्पनस्यावश्यकतया कथं निर्विकल्पसाधारणमि-
 ति वाच्यं ॥ एकसंबन्धेन सामान्यप्रकारकज्ञानादयिसंबन्धान्तरेण सामान्याश्रयप्रत्यक्षे कथं हेतुता ॥ यदियुनत्तादुशकलमनुभवविरुद्धमिति म-
 न्यते तदनायत्यासंबन्धविशेष्यनिवेश्यनिर्विकल्पवावृत्तकथं — जनकतावाच्या ॥ संबन्धान्तरेण सामान्यप्रकारकज्ञानजन्येसंबन्धान्त-
 रेण सामान्यप्रकारकसामान्याश्रयमुख्यविशेष्यकमानसोपनीतज्ञानेव विचारवारणतत्तन्मानसेननेदकूटस्थकारणाव्यवहितोत्तरत्वस्य
 वाकार्यतावच्छेदककोटौ निवेशनमावश्यकमिति ध्येयं ॥ अत्र वदेति ॥ निर्विकल्पकसाधारणसाधारणस्य प्रत्यक्षासति त्वमते ज्ञानप्रत्य-
 क्षासत्तेहेतुत्वेमानानावः ॥ घटोनास्ति सुरनिबंदनमित्यादौ घटसौरभादीनां घटत्वसौरभत्वसामान्यलक्षणाप्रत्यक्षासति वलादेवोपययत्ते ॥ न
 च सामान्यप्रत्यक्षासत्याफलजनने किञ्चिदंशे सामान्यप्रकारकज्ञानसामग्रीतरस्थायेक्षितत्वात् ॥ उयदर्शितस्थले च घटांशे घटत्वप्रकारक-
 ज्ञानसामग्रीतरविरहेण कथं घटत्वादिसामान्यलक्षणाया घटादिज्ञानजननीयमिति वाच्यं ॥ तत्र घटादिज्ञाने घटितोपनीतज्ञानसामग्री
 एव सत्वात् ॥ न च ज्ञानप्रत्यक्षासत्तेहेतुत्वे कथं घटादिज्ञानस्य सामग्री घटकत्वमिति वाच्यं ॥ घटादिज्ञानस्य घटादिप्रकारकप्रत्यक्षे सामान्यज्ञा-
 नविषयवदेतुत्वसंभवात् ॥ ज्ञानलक्षणायाः पृथक्कारणतायामेव विवादात् ॥ न च सामान्यलक्षणाविषया कृत्प्रकारणता क घटादिज्ञा-
 नघटितायाः सामग्रीः सामग्रीन्तरत्वानावदिति वाच्यं ॥ सामग्रीन्तरपदेन प्रकृतसामान्यप्रत्यक्षासत्यतिरिक्तसामग्रीएव विवक्षितत्वात् ॥ घटादि-

ज्ञानस्यापि घटत्वादिसामान्यलक्षणायाश्चतिरिक्ततया सामान्यतरत्वोपपत्तेः । न च तत्र घटत्वसौ रजतत्वमानादुरोधेन ज्ञानलक्षणायाः पृथक्कारणत्वमावश्यकं ॥ तद्वृत्तिधर्मज्ञानानावेन सामान्यप्रत्यक्षत्वात्तद्वाननिर्वाहादिति वाच्यं ॥ घटत्वसौ रजतत्वसामान्यलक्षणाप्रत्यक्षसत्तेः ज्ञेयतावच्छेदककोटौ घटत्वसौ रजतत्वादिविषयतानिवेशेन तादृशवशादेव तद्वानन्याय्युपपत्तेः । यत्तु रजतत्वादिनाश्रुत्याद्युपनीतनानादुरोधेन ज्ञानलक्षणाप्रत्यक्षसत्तेः पृथक्कारणत्वकल्पनमावश्यकं ॥ तत्र मुक्तिधर्मज्ञानानावेन सामान्यलक्षणात्सदनिर्वाहादिति ॥ तदप्येव ॥ रजतत्वसामान्यलक्षणावेज्ञानादेव तत्र मुक्तिमानोपपत्तेः ॥ न च रजतत्वसामान्यलक्षणायाः रजतत्वप्रत्यक्षप्रत्यक्षवहेतुताया कथं तद्वत्तद्वजतत्वानाश्रयश्च यमुक्तिमानमिति वाच्यं ॥ मुक्तेरपि कालिकसंबन्धेन रजतत्वप्रत्यक्षत्वात् ॥ वस्तुतो दोषादिरूपकारणात्तावत्तादेव तत्र मुक्तिमानमिति न तदनुरोधेन ज्ञानप्रत्यक्षसत्तिहेतुताया आवश्यकत्वं ॥ न च रजतत्वज्ञानकाले मुक्तेरज्ञानेपि दोषादिवत्तात्तादृशोपनीतनानाश्रयतिरिति वाच्यं ॥ दोषस्य फलवत्कस्यतया तत्र फलानावेन दोषस्यैवाकल्पनात् ॥ अथ ज्ञानलक्षणायाः पृथग्हेतुत्वे केन चिद्व्येणा घटत्वविशेष्यकज्ञानदशायां घटज्ञानाद्यसत्ते घटादिमुख्यविशेष्यकमानसोपनीतज्ञानाश्रयतिः । न च तदानीं सामान्यलक्षणायेव घटादिमानसजननाद्युदादिमानसमिश्रमेवेति वाच्यं घटत्वादिसामान्यलक्षणाया किंविदंशे घटत्वप्रकारकज्ञानसामान्यतरसहकारेणैव फलजननात्तत्र घटादिमानसमिश्रत्वात् । इति चेदेवमपिलौकिकान्यतद्विषयताशालिज्ञानत्वावच्छिन्नप्रतितद्विषयकज्ञानत्वेनेकहेतुताकल्पनेनेवोपपत्तौ ज्ञानप्रत्यक्षसत्तिसामान्यप्रत्यक्षसत्तोः

पृथक्कारणतायां सामान्याश्रयप्रत्यक्षसामान्यप्रत्यक्षसमितिजन्येव्यभिचारदेतादृशकारणताकल्पनं न संभवतीति वाच्यं । कार
णव्यवहितोत्तरत्वं कार्यतावच्छेदककोटौ निवेश्य व्यभिचारवारणायत्वात् । न च घटाद्यंशे लौकिकयावद्घटनानस्य लौकिकान्यघटत्वविषय
ताशून्यत्वेनेतादृशकार्यतावच्छेदकानाक्रान्तत्वेन तत्र घटत्वादिज्ञानस्य पृथक्कारणताकल्पनस्यावश्यकत्वमिति कथमेककारणतया निर्वाह
इति वाच्यं ॥ घटत्वाद्यंशे लौकिकान्यविषयताशून्यत्वेनेदृशकार्यतावच्छेदकानाक्रान्तत्वेन तत्र घटत्वादिज्ञानस्य पृथक्कारणताकल्पनस्या
वश्यकत्वमिति कथमेककारणतया निर्वाह इति वाच्यं ॥ घटत्वाद्यंशे लौकिकान्यविषयतायाः श्रयिस्वीकारेणैतादृशज्ञानस्यैतादृशकार्य
तावच्छेदकाक्रान्तत्वात् ॥ वस्तुतोऽव्यवहितोत्तरत्वं निवेशेनैवलौकिज्ञाने व्यभिचारस्यासंभवात् न लौकिकान्यत्वनिवेश इति न तत्साधारणानु
पपत्तिः ॥ न च यदि तद्विषयकबुद्धौ तद्विषयकज्ञानत्वेन हेतुतामात्रं कल्पते ॥ तदा सामान्यलक्षणाजन्यज्ञाते व्यक्तीनां विषयत्वमनुपपन्नं
सामान्यज्ञानजन्यतावच्छेदककोटौ तद्विषयत्वा निवेशादतः सामान्याश्रयविषयतां कार्यतावच्छेदककोटौ निवेश्य सामान्यज्ञानस्य हेतुत्वात्
रंकल्पनीयमिति वाच्यं ॥ सामान्यज्ञानजन्यतावच्छेदककोटौ सामान्याश्रयविषयतायाः अनिवेशेयितत्तद्विषयकप्रत्यक्षेणाविरहविशिष्ट
विरोधिसाम्याभावाज्जन्यतावच्छेदककोटौ तत्सामान्याश्रयविषयकत्वोपपत्तैः ॥ न चैवं सामान्यज्ञानजन्यतावच्छेदकाक्रान्ततया सामान्यज्ञा
नान्विना तदायत्यसंभवात् ॥ इति कृतं ॥ विस्तरेण तद्विषयकप्रत्यक्षस्य तत्तद्विषयप्रत्यक्षासन्नहेतुजन्यनियमानुगोचरेन विषयतासंबंधे

रामः
६

एतयातादृशबोधव्यवधत्वादिवृत्तिसामान्यधर्मप्रकारकत्वेन तादृशसामान्यज्ञानजन्यतावच्छेदकानाकान्तत्वादिति वाच्यं ॥ सामान्यज्ञान
 हेतुतायां तत्पुरुषीयत्वानिवेशेयिष्याप्रिवारविरहेण सामान्यप्रकारकत्वस्य जन्यतावच्छेदकावच्छिन्ननिवेशेऽप्युपयोजनाभावात् ॥ मैवं सामान्य
 लक्षणायाः फलजनेतत्तत्सामान्यप्रकारकप्रत्यक्षसामान्यान्तरस्य सहकारित्वानुपगमात् ॥ उपदर्शितस्थले घटत्वादिसामान्यप्रकारकप्र
 त्यक्षसामान्याविरहेण घटत्वाननेन सामान्यलक्षणा योपपद्यते ॥ तोज्ञानलक्षणायाः पृथक्कारणत्वमावश्यकमेव ॥ एवं घटाद्युपस्थितिकक्षा
 यामिव तद्वन्तु कालेपि घटत्वादिविशेष्यकज्ञानात् ॥ घटत्वादिना घटमुख्यविशेष्यकमानसलक्षणायाः पृथक्कारणत्वाकल्पनेन न स्यात् ॥ इति
 तदावश्यकमिति ध्येयं ॥ यत्तु उपदर्शितकनियमानुरोधेन विषयतया प्रत्यक्षत्वावच्छिन्नप्रतिष्ठविषयधर्मवत्त्वसम्बन्धेन विषयतासंबन्धे
 न विषयतासंबन्धेन वा ईश्वरज्ञानसाधारणेन ज्ञानत्वेनेकमेव हेतुसामान्यलक्षणाः ॥ अनेन तु सामान्यनेदेन निम्नमिति ॥ घटत्वज्ञानदशायां
 तदनाश्रयधर्मिकज्ञानायतिष्ठन्नविचारसहावृत्तिधर्मप्रकारेण तादृशधर्मज्ञानस्य तादृशधर्मात्मकविशेषणज्ञानविरहेण घटत्वादि
 नानज्ञानस्य च दोषविरहेण यादयितुमशक्यत्वात् ॥ सति च दोषे घटत्वादिना तज्ञानस्येष्टत्वादिति ॥ तदसत् ॥ तथाहि उपदर्शितैककाय
 कारणनावकल्पने घटत्वाद्यात्मकविशेषणज्ञानसहकृतद्येव ज्ञानसामान्यस्य फलावाप्यत्वं स्वीकरणीयं ॥ एकैकविशेषणसहकारेण
 वतस्य घटादौ प्रत्यक्षजननात् ॥ एवंच यत् किञ्चित्सामान्यज्ञानदशायां प्रमेयमात्रे विषयतासम्बन्धेन प्रत्यक्षसामान्यायतिद्विर्वा रेव

रैवाविशिष्टहेतुत्वेव तस्मान्नानात् ॥ न तदनाद्ययज्ञानात् ॥ तद्विषयतस्मान्नानाद्ययव प्रत्यासत्त्यात् तदनाद्ययसत्त्वात् ॥ न च सामान्य
 जेदेन हेतुता जेदेयि ईश्वरीय प्रमेयत्वादि सामान्यज्ञानात् ॥ नानाज्ञानस्य व्यतिरेकियत्किञ्चित् सामान्यज्ञानवतः ॥ सुमो विष्णुविषयक प्रत्यक्षाय
 तिरिति वाच्यं ॥ प्रमेयत्वादि सामान्यलक्षणाया कार्यजनने प्रमेयत्वादि रूपविशेषण ज्ञानस्यैव सहकारित्वात् ॥ तादृशविशेषण ज्ञानविशेष
 णो यदर्शिताय तैरसंभवत् ॥ घटत्वादिना यत्किञ्चिद्भिन्नमिना सकलौकिकसन्निकर्षमृत्काले घटत्वादिसामान्यलक्षणाजन्य प्रत्यक्षानुदया
 त् ॥ तस्मान्नानाधर्मधर्माकारेण यत्किञ्चिद्भिन्नविषयक प्रत्यक्षजनकसामगुं तरस्य सामान्यलक्षणा सहकारित्वं स्वीकरणीयं ॥ सामगुं तरं च
 लौकिकप्रत्यक्षसामग्री उनीतानां सामग्री वतयोश्च प्रत्येकं सहकारिता बोध्या ॥ सामान्या सन्ति ज्ञानज्ञाने तादृशसामगुं तरस्य प्रत्यक्षकारणात्
 मितितु भ्रमो न कार्यः ॥ लौकिकसन्निकर्षजन्यतावच्छेदकधर्मस्य सामान्यप्रत्यासत्तिजन्यज्ञानसाधारणतया तत्स्थले स्फुटं हेतुतये बोधयु
 त्तेः ॥ न हि स्वतंत्रहेतुत्वा कल्पने कुत्रचिदायत्तिः संभवति ॥ तथा हि ॥ तद्वर्मावच्छिन्नयत्किञ्चिद्भिन्ननिष्ठकार्यतानिरूपितकारणतावच्छे
 दकीभूताया वन्नो धर्माः प्रत्येकं तदवच्छिन्नसोमात्मिका सामग्ये वतद्वर्मावच्छिन्नायादिका ॥ घटत्वाप्रत्यक्षकल्पविश्लोकिकसामगुं यनीतानां
 न सामग्यो रसत्वे तादृशसामग्ये वनास्ति ॥ य घटत्वादियुक्तप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नप्रतिद्विविधमेव घटत्वादियुक्तानि रूपितलौकिकवि
 षयताशालिघटत्वादिनीयनीतयत्किञ्चिद्भिन्नविषयकानि तत्र किञ्चित्पदेन प्रथमस्योपादाने तन्निष्ठकार्यतानिरूपितकारणतावच्छेदकाव

रहे

रासः
७

पुण्याव

छिन्नलौकिकसन्निकर्षादेः प्रत्यक्षस्य कोपादाने तन्निष्ठकार्यतानिरूपितकारणतावच्छेदकावच्छिन्नोपनायकज्ञाघटत्ववत्वरूपविषयनिष्ठप्रत्या
 सत्त्या सामान्यलक्षणाया हेतुत्वकल्पे वा बहुषु घटेषु तादृशप्रत्यासत्त्या घटत्वज्ञानमत्वा द्विषयतया प्रत्यक्षोत्पत्तौ बाधकानां वेन नार्घ्यतायाव
 घटविषयका प्रत्यक्षाय तैर्द्विर्वा रत्वात् ॥ यत् ॥ घटत्वप्रकारकतानिरूपितलौकिकविषयता घटत्वज्ञानजन्यतावच्छेदककोटौ निवेश्यते ॥ य
 वच्च तद्वर्मावच्छिन्नयत्किञ्चिद्भिन्ननिष्ठकार्यतानिरूपितकारणतावच्छेदकाया वन्नो धर्माः प्रत्येकं तदवच्छिन्नसोमात्मिकाया सत्तद्वर्माव
 छिन्नोपनायकसामग्याः लौकिकसन्निकर्षघटिताया उपदर्शितस्थलेऽभावात् नानापत्तिः घटो नास्तीत्यादौ घटादिज्ञानं च ज्ञानलक्षणा त ए
 वेति ॥ तदसत् ॥ घटत्वादियुक्तानिरूपितलौकिकविषयताया जन्यतावच्छेदककोटौ निवेश्य सामान्यलक्षणाजन्यपटादिमानसा संग्र
 हादिति ॥ मेवं घटत्वादियुक्तानिरूपितकारणशेष्यताशालिप्रत्यक्षत्वमेव घटत्वादिसामान्यलक्षणाजन्यतावच्छेदकाफलवद्विविध
 मेव ॥ घटत्वादियुक्तानिरूपितलौकिकविषयताशालिवहिरिन्द्रियजन्यप्रत्यक्षसंज्ञकारकमानसश्च ॥ तथा च सामग्री व्याप्नो यत्किञ्चि
 त्पदेन प्रथमस्योपादाने तन्निष्ठकार्यतानिरूपितकारणतावच्छेदकावच्छिन्नसोमात्मिकायाः सामग्याः लौकिकसन्निकर्षादिघटिततया त
 दभावादिव घटो नास्तीत्यादिवास्तुयादिक्षणे तदायत्त्यसंभवः ॥ अथ प्रत्यक्षोपादाने च तन्निष्ठकार्यतानिरूपितकारणतावच्छेदकावच्छिन्न
 सोमात्मिकायाः सामग्याः चक्षुषादिसामग्याभावघटिततया तदभावादेव घटो नास्तीत्यादिस्थले श्रयादकविरहादायत्तिविरहात् ॥

51

10

5

0

5

10

15

20

25

30

घसामान्यप्रत्यक्षसिद्धिद्वितीयौ घटत्वादिधर्मप्रकारकलौकिकप्रत्यक्षसामान्यादेस्तादृशसामग्रीत्वेन घटचक्षुःसंयोगत्वादिनावाननिवे
 शः संभवति ॥ तादृशधर्माणकारणतानवच्छेदकत्वात् ॥ कारणतानवच्छेदकावच्छिन्नसामग्रीनिवेशेनातिप्रसङ्गवारणे मध्यसर्वमतसि
 द्धवदुत्तरकार्यकारणभाव विलयप्रसंगात् ॥ तथाचालौकसंगावच्छिन्नचक्षुःसंयोगत्वादिनालौकिकप्रत्यक्षादिहेतवः सामग्रीव्याप्तेनि
 वेशनीयाः ॥ तथाच तादृशचक्षुःसंयोगादिकसमवहितघटत्वादिज्ञानं यदा यत्र कारणातावच्छेदकप्रत्यक्षसत्त्वात्तदव्यवहितोत्तरक्षणे तत्र
 कार्यमित्येवं रूपसामग्रीव्याप्तिरुपगतव्या ॥ चक्षुःसंयोगादिसमवहितत्वं चैकक्षणावृत्तित्वसंबन्धेन तद्विशिष्टत्वरूपं ग्राह्यं ॥ नत्वेकदेशवृ
 त्तित्वसंबन्धेन तद्विशिष्टत्वरूपं कारणतावच्छेदकप्रत्यक्षसत्त्वात्तेषामेकवृत्तित्वासंभवात् ॥ त्वविषयीभूतसामान्याप्रत्यक्षप्रत्यक्षसत्त्वात्सामा
 न्यज्ञानहेतुतामते तादृशसंबन्धेन घटत्वज्ञानादीनां घटचक्षुःसंयोगसमानदेशतासंभवेऽपि घटचक्षुःसंयोगसमवहितेनापि घटत्वादि
 ज्ञानेन घटादौ घटत्वमुमजनकदोषादिसमवधानदशायां यावद्घटादिवाक्षुषजनेनमेकदेशे वृत्तित्वासंभवात् ॥ एवञ्च दोषादिभूतकाल
 लेपि घटादिचक्षुःसंयोगमात्रसत्त्वे घटत्वादिज्ञानकार्यतावच्छेदकावच्छिन्नायति ॥ चक्षुःसंयोगादिकालवृत्तित्वविशिष्टसामान्यज्ञान
 सत्त्वात् ॥ विनेवदोषं घटचक्षुःसंयोगदशायां तदुत्पत्त्यादोषनिवेशासंभवादिति चेत्तर्हि बाधनावादिघटितसामग्रीव्याप्तेकागतिः ॥ तत्रापि घ
 टाभावादियुकारकवाक्षुषानिर्णयानावादिघटितसामग्रीव्याप्तेऽन्तिकर्षादीनां घटचक्षुःसंयोगत्वादिनानिवेशासंभवात् ॥ चक्षुःसंयोग

रामः
 ८

त्वादिनैव तेषां निवेशनीयतया घटादिचक्षुःसंयोगकाले विनेव घटचक्षुःसंयोगादिकंतज्ञानतावच्छेदकीभूतघटादिप्रकारकवाक्षुषत्वा
 वच्छिन्नायति ॥ अथ तत्तद्घटादिवृत्तिविषयतासंबन्धेन ज्ञानत्वावच्छिन्नप्रतितादृशसंबन्धेनैव ज्ञानसाधारणज्ञानत्वेन हेतुताकल्पते ॥ त
 थाच घटवृत्तिविषयत्वसमवायदिरूपकारणतावच्छेदकप्रत्यक्षसिद्धिद्वितीयौ घटितसामान्याधिकरणसंबन्धेन तादृशज्ञानविशिष्टचक्षुःसंयो
 गात्मकविषयवृत्तिसामान्यासमवहितघटाभाववाक्षुषाद्यनावस्यैव घटादिवाक्षुषादिरूपकार्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्याप्यत्वे मभ्युपे
 यते ॥ घटचक्षुःसंयोगादीनां च घटवृत्तिविषयतासंबन्धेन ज्ञानाधिकरणे वर्तमानेन तत्समवहितवाधानावादिबलात् घटवाक्षुषाद्य
 तिरिति चेत् ॥ तुल्यं प्रकृतेऽपि ॥ न च घटचक्षुःसंयोगदशायां मयि घटे घटत्वमुमजनकदोषादिमत्त्वे घटत्वसामान्यलक्षणाजन्यवाक्षु
 षोदयात् ॥ घटादिवृत्तिवृत्तिविषयतासमवायघटितसामान्याधिकरणसंबन्धेन ज्ञानविशिष्टचक्षुःसंयोगाद्यात्मकसामग्रीसमवहि
 तघटत्वज्ञानस्यापि फलव्याप्यत्वं स्वीक्रियते ॥ तथा दोषादिभूतकालोपि घटानात्र चक्षुःसंयोगसत्त्वे सामान्यलक्षणाजन्यज्ञानायति
 दुर्ध्वारैवेत्याशंकनीयं ॥ तादृशस्थले दोषस्यापि निवेशात् ॥ न चैव घटत्वाद्येकैकसामान्यलक्षणाप्रत्यक्षसिद्धिद्वितीयौ घटितसामग्रीव्याप्तेरेव घ
 टयटादिनेदेनानन्याद्गौरवमिति वाच्यं ॥ गत्यन्तराभावेन तादृशगौरवस्याकिञ्चित्करत्वात् ॥ परंतु घटत्वादिप्रकारकतानिरूपितमु
 ख्यविशेष्यताशालिमानसप्रत्यक्षस्य तत्त्ववृत्तिप्रतियोगिकत्वसंबन्धेन कृतिविशिष्टघटत्वप्रकारकतानिरूप्यतालौकिकविषयताशा

लिखत्यसंप्रतिप्रागभावत्वेनात्मनिष्ठप्रत्यासत्त्यादेतत्वं कल्पते ॥ तादृशसंर्वधेन कृतिविशिष्टः सत्यागभावः ॥ प्रतियोग्यव्यवहितप्राकक्षणे एव वर्त
तश्च तोनातिप्रसंगः ॥ इत्थंचैकात्मवृत्तित्वसंबन्धेन तादृशप्रागभावविशिष्टघटत्वज्ञानत्वाद्यवच्छेदेन फलनिरूपितैकाव्याप्तिरेवाभ्युपेयते ॥ घटो
नास्तीत्यादिप्रत्यक्षे व्यभिचारवारणाय मुख्यविशेष्यताद्याः घटइत्याकारमानसेतद्वारणाय मानसान्यत्वे निवेशनमावश्यकमिति प्राहुः ॥
इति सामान्यलक्षणाविवेकः ॥ यद्वाचनेय एतौपि शंकिती बुद्धिसंयुतः ॥ लेखकस्य तदज्ञस्य लिखितं सम्यक्तां बुधैः ॥ शुभम् ॥

रामः

२०